

ŠTRUKTURALISTICKÉ ÚSKALIA FILOZOFICKÉHO VÝCHODISKA SPOLOČENSKÝCH VIED

MARTA ZÁGORŠEKOVÁ, Katedra marxisticko-leninskej filozofie FF UK, Bratislava

ZÁGORŠEKOVÁ, M.: The Cliffs of the Philosophic Starting Point of Social Sciences in Structuralism.

Filozofia 39, 1984, No. 3, p. 324.

In the paper several main characteristics of the structuralist conception of the philosophic starting point of social sciences, especially sciences on art are outlined.

Structuralists set up the problem of the relation of philosophic presuppositions of a special scientific discipline and its heuristic possibilities. It is stressed in the paper that every special scientific discipline has its own philosophic and world outlook prerequisites or consequences which determine the scientific consciousness in a very complicated and mediated way. In spite of the fact that the structuralist movement preaches a programme of destruction of philosophic presuppositions of science, it bears its own philosophic presuppositions that are often very close to some variants of positivism and aim to criticize or desinterpret the historical-materialistic principle of social sciences. The consequences of the influence of the structuralist movement in our country are judged and its specific aspects, regarded from the viewpoint of the social-historical conditions of the development of social sciences in the thirties, forties and in the sixties, seventies are analyzed.

V procese postupného koncipovania štrukturalistických princípov vedeckého skúmania hrala dôležitú úlohu prehlbujúca sa kríza idealistickej filozofie, ktorá už v prvej polovici nášho storočia nemohla poskytovať vyhovujúce filozofické východisko pre špeciálne vedy. Jej špekulatívny charakter nevyhovoval novým požiadavkám vied a novej tendencii vývoja vedeckého poznávania smerujúceho k stále výraznejšej polarizácii a diferenciacii vedeckých problémov a k vyhraňovaniu kompetencií jednotlivých vedných disciplín, resp. k stále zúženejšiemu chápaniu predmetu jednotlivých vied. V názoroch špeciálnych vedcov, zvlášť v oblasti spoločenských vied, prevládala značná nechuť zohľadňovať tradičné poznatky a využívať ich pri koncipovaní teoretických princípov špeciálnej vedy. Táto strata záujmu o doteraz dosiahnuté výsledky sa prejavuje nielen ako výrazný antitradicionalizmus, ale aj ako programový antihistorizmus a antifilozofická orientácia. Avšak v konečných dôsledkoch táto pozícia nevedie, a ani nemôže viesť k likvidácii historických a filozofických východísk vedy, ktoré sú v zahalenej, či otvorenej podobe prítomné v základoch každej špeciálnovednej disciplíny, a tvoria, okrem iného, aj jej svetonázorové dimenzie.

Osobitným prejavom snahy likvidovať filozofické predpoklady a východiská poznávania v špeciálnych spoločenských vedách je štrukturalizmus, ktorý sa postupne vyhraňuje v dvadsiatych a tridsiatych rokoch

nášho storočia, spočiatku ako kritika subjektivistického a iracionalistického filozofického dedičstva a jeho sedimentov v spoločenských vedách, neskôr ako špecifické scientistické hnutie vedcov. V našom článku sa chceme zamyslieť nad otázkou, či sa plnenie antifilozofického programu štrukturalistov realizuje v plnej miere, alebo či je možné nájsť aj u najradikálnejších štrukturalistov isté filozofické predpoklady a východiská. Nazdávame sa, že odpoveď na tieto otázky bude kladná, aj v tom prípade, keď sa záujem štrukturalistov sústreďuje výlučne na vypracovanie formalizovaného a úsporne exaktného metodologického aparátu vedeckého skúmania úzko vymedzenej problematiky, ako je napríklad štúdium príbuzenských vzťahov v etnografii, či štúdium syntaxe v lingvistiky alebo štúdium literárnej kompozície v literárnej vede.

Práce zakladateľov štrukturalizmu vyvolávajú medzi viacerými vedcami v oblasti spoločenských vied značné sympatie, pretože sľubujú a prinášajú väčšiu spoľahlivosť poznatkov, dostatočnú konkrétnosť, jednoduchosť a exaktnosť metód používaných pri riešení špeciálnych problémov spoločenských vied. Tieto sympatie posilňuje aj skutočnosť, že práve v uvedenom období (dvadsiate a tridsiate roky nášho storočia) sa začínajú vynárať naliehavé úlohy konštituovania systému spoločenských vied, chápané aj ako potreba integrácie používaných metód v jednotlivých vedách, s čím súvisela aj úloha formalizovať metódy vedeckého výskumu aj takých oblastí spoločenskej reality, ktoré sa tradične vysvetľovali značne intuitivisticky, a často boli predmetom iba viac či menej impozantných špekulácií.

U zástancov štrukturalizmu sa často stretávame s výzvou povýšiť tzv. humanitné vedy na úroveň prírodných vied, hľadaním tretej cesty medzi tradičným racionalizmom a empirizmom. Všeobecne táto orientácia smerovala k previerke teoretického a metodologického základu spoločenských vied v záujme nového cieľa teoretizácie poznania zvláštnych a jedinečných javov. Predmetom poznávania mali byť tie sféry spoločenskej reality, o ktorých sa predpokladalo, že sú špecifickým produktom duchovnej aktivity človeka, ako je napríklad jazyk, kultúra, umenie a pod. Pod silným vplyvom novokantovstva patrilo teoretické poznávanie týchto sfér približne do dvadsiatych respektíve tridsiatych rokov (a nie v zriedkavých prípadoch v buržoáznom vedomí i dnes) do kompetencie tzv. duchovných vied. Ich metóda poznávania bola prevažne idiografická a vychádzala z princípu neopakovateľnosti a jedinečnosti.

Kríza takto orientovaných „duchovných vied“, ktorých výsledky neobstáli pred kritickým rozumom vyžadujúcim stále väčšiu spoľahlivosť poznatkov, vyvolala u špecialistov v oblasti spoločenských vied novú potrebu posilnenia exaktnosti vedeckých metód. K tomu mal prispieť nový, štrukturálny spôsob myslenia hlavne v metodológii vedeckého skúmania. Jeho pôvodným cieľom bolo zachovať orientáciu vedy na špeciálne problémy človeka a jeho kultúrnych produktov (ako napríklad kultúrna antropológia, etnografia), ale pritom prekonať doterajšiu

vládu iracionalizmu v týchto otázkach zexaktnením metód skúmania. Nemáme dôvody predpokladať, že tento úmysel štrukturalistov nebol seriózny. V mnohom ohľade sa treba vysloviť s uznaním o výsledkoch štrukturalisticky orientovanej etnografie, lingvistiky, literárnej vedy, estetiky, kde štrukturálne postupy prispeli k odstráneniu iracionálneho špekulatívizmu a odkryli významné funkčné vzťahy medzi elementmi jednotlivých skúmaných celkov a priniesli interesantné postrehy a poznatky z mnohých nových oblastí výskumu týchto vied. Nemožno však obísť skutočnosť, že metóda štrukturálnej analýzy nie je produktom buržoáznej vedy prvej polovice nášho storočia, ale vo svojich základných princípoch vzniká ako prvok dialektickomaterialistickej koncepcie výskumu štruktúry kapitalistickej spoločnosti v Marxovom *Kapitáli*. V stanoviskách niektorých teoretikov sa však metóda štrukturálnej analýzy postupne zmení na filozofickú doktrínu, na štrukturalizmus, pomocou ktorého budú živé aj snahy o revíziu marxizmu, jeho svetonázorovej a ideologickej funkcie vôbec, pod heslom boja za „čistú“ vedeckosť filozofie.

V našej štúdii sa pokúsime načrtnúť niektoré hlavné znaky tohto štrukturalizmu a štrukturalistickej dezinterpretácie filozofického východiska vedy, respektíve konfrontovať ciele a výsledky štrukturalizmu v spoločenských vedách. Ďalej preskúmame chápanie štrukturalizmu v tých disciplínach spoločenských vied v ČSSR, v ktorých mal tento smer svojich hlavných prívržencov a poukážeme na filozofické dôsledky preceňovania významu štrukturalistickej doktríny.

Všeobecná charakteristika

Štrukturalistické tendencie začali vznikať v spoločenských vedách postupne, prepracovávaním niektorých čiastkových metód bádania — ako napríklad vzťahovej analýzy, komparácie a iných — do metódy štrukturálnej analýzy. Spočiatku sa pomocou nej dosiahli značné pokroky v lingvistike. Rozpracovanie štrukturálnych postupov bolo u mnohých lingvistov podmienené kritikou psychofonetickej historizujúcej koncepcie jazykovedného skúmania ako dedičstva 19. stor. Výsledkom tejto kritiky je formulácia nového postupu poznávania jazyka ako špecifického kultúrneho javu, ktorého charakter sa nemá skúmať na pozadí histórie národa, či jeho duchovnej podstaty. V poznávaní jazyka sa pozornosť lingvistov sústreďuje na funkčné vzťahy medzi elementmi jazyka, ktorý sa chápe ako celostná štruktúra determinovaná svojimi vnútornými vzťahmi. Do popredia vystupuje tzv. synchronná metóda analýzy lingvistickej štruktúry a teoretická interpretácia samotného pojmu štruktúra. V špeciálnych vedách sa pojem štruktúry často stotožňuje s pojmom systém, a v tomto dvojakom význame sa používa v procese vysvetľovania vzťahov medzi kultúrnymi javmi. Až vo filozofických a metodologických diskusiách o štrukturalizme sa stretávame s úsilím rozlíšiť pojem systému

od pojmu štruktúra. [1, s. 369—370] Veda však poznala pojem štruktúry už pred vznikom štrukturalizmu. V biológii sa tento pojem používal ako ekvivalent pojmu „organizácia“, „systém“. V tvarovej psychológii sa vyskytoval ako pojem označujúci určitú vzájomnú závislosť elementov celostných psychických dispozícií osobností. Vo filozofii prvý kauzálny štruktúrálny rozbor spoločensko-ekonomických formácií uskutočnil K. Marx a rozpracoval materialistickú dialektiku ako metódu poznávania zákonitostí historického vývoja spoločnosti. Absolutizácia pojmu štruktúry u štrukturalistov vedie k neodôvodnenému predpokladu, že vedecké skúmanie dosahuje svoj cieľ, ak dokáže zistiť a popísať štruktúrne vzťahy, resp. ich dynamiku. Význam štruktúrálnej analýzy sa pri takom postupe nesprávne absolutizuje, čo vedie k redukcii súboru iných použiteľných metód.

Pre lingvistiku v dvadsiatych a tridsiatych rokoch však teoretické rozpracovanie pojmu štruktúry a jeho aplikácia prináša významné podnety. Pre ďalšie napredovanie tejto vedy je predovšetkým produktívne zistenie, že význam určitého jazykového elementu sa dá stanoviť na úrovni siete jeho funkčných vzťahov k iným elementom jazyka. Z toho vyplýva, že za nositeľa významu daného jazykového elementu sa nebude pokladať daný element sám (napr. fonéma, morféma, vetný člen), ale funkčné vzťahy, v ktorých sa tieto elementy nachádzajú v rámci celku lingvistickej štruktúry. Najrozpracovanejšiu koncepciu štruktúrneho výskumu jazyka navrhol Ferdinand de Saussure. [2] Pri poznávaní vývojových zmien jazyka vychádzal, namiesto skúmania historickej morfogénzy jazyka, z funkčných vzťahov medzi elementmi jazyka vo „vnútri“ jazykovej štruktúry. Jazyk chápe ako celok vytvorený sieťou vzťahov medzi jeho časťami. Určujúcu úlohu pripisuje vrstvám „langue“ a „parole“, pričom determinantom používania jazyka („parole“) je, podľa jeho názoru, jazykový systém a jeho imanentné zákonitosti. Jeho predpoklad svojzákonnosti, autonómity jazykovej štruktúry však zastiera metodologickú možnosť vyjsť pri skúmaní zmien jazyka zo skúmania jeho vzťahu k mimojazykovým javom. F. de Saussure uvažuje len o existencii transformačných zmien v procese genézy jazyka ako celku. Zostáva otvorenou otázka, či možno transformačné zmeny jazyka pokladať za vývoj jazyka. Ak by sme to pripustili, vzniká ďalší problém kritérií vývoja jazyka. Z pozície lingvistického imanentizmu sa tento problém nedá riešiť, pretože by sme v takom prípade riskovali, že príčiny vývojových zmien jazyka by sme hľadali len v ňom samotnom, teda by sme nevyužili možnosť hľadať aj iné vysvetlenie, napr. z hľadiska vzťahu jazyka k mimojazykovým sféram. Opustenie historického hľadiska v záujme uznania autonómity jazyka nevyhnutne preferuje vo výskume iba synchronnú analýzu. Pomoťou nej však nevieme vysvetliť také funkcie jazyka, ktoré presahujú hranice lingvistického poznania, ako je napríklad vzťah jazyka a poznania, jazyka a myslenia, jazyka a národa, resp. otázky kultúrnej hodnoty jazyka.

Z lingvistického pojmu štruktúry sa postupne petrifikuje štrukturalistický pojem celku ako autonómneho systému, ktorý je určený vzťahmi medzi svojimi elementmi. Dynamika tohto systému sa vysvetľuje pomocou formulovania filozofického predpokladu autoregulačných zákonitostí ako dynamizujúcich faktorov pohybu štruktúr. Podľa neho každý element celostného systému jazyka má rovnaké možnosti vystupovať vo funkcii regulátora dynamiky systému, a preto nemá význam uvažovať o otázke „jadra“, či substancie tohto celku.¹

V tridsiatych a štyridsiatych rokoch sa lingvistický štrukturalizmus rozšíril aj do iných disciplín spoločenských vied, hlavne do teórie literatúry, estetiky, sociológie, psychológie, etnografie a inde. V jednotlivých vedných disciplínach dochádza samozrejme postupne k značnej modifikácii a reinterpretácii štrukturalizmu. Napríklad Claude Lévi-Strauss rozpracováva generatívnu koncepciu štrukturalizmu v etnológii, J. Lacan spája štrukturalizmus s psychoanalýzou, M. Dufrenne s fenomenológiou, J. Piaget s trpezlivým využitím prvkov štrukturalnej analýzy v epistemológii.² Vo všetkých koncepciách je však prítomná výslovená alebo predpokladaná požiadavka nového prehodnotenia doterajšej klasifikácie spoločenských vied a ich filozofického východiska. J. Lacan pripisuje vedúce miesto medzi vedami v päťdesiatych rokoch lingvistiky a antropológii. Podľa neho v novej klasifikácii vied hlavné miesto má patriť vede o človeku ako vede o subjektivite. (3, s. 284)

Aj samotný lingvistický štrukturalizmus prechádza v tejto etape značnou modifikáciou, zásluhou prác Zelliga S. Harrisa a jeho žiakov, N. Chomského, L. Hjemseleva, vedúcej postavy kodaňskej školy a iných.³ Chomský buduje formalizovanú teóriu lingvistiky a takmer stotožňuje štrukturalnú analýzu so samotným poznávacím procesom. „Hľadanie exaktných formulácií“ — píše — „je v lingvistiky motivované omnoho vážnejšími dôvodmi, než len snahou o logickú presnosť alebo prianím očistiť osvedčené metódy lingvistickej analýzy. Presne zostavené modely štruktúry jazyka môžu mať veľký význam, či už pozitívny alebo negatívny, aj pre samotný poznávací proces.“ (4, s. 8)

Podobné tendencie sa objavujú medzi štrukturalistami v šesťdesiatych rokoch stále viac a v súčasnej dobe tvoria charakteristickú črtu hlavne „ideologického“ prúdu štrukturalizmu. Z metodologických problémov sa presúva pozornosť na otázky noetiky a ontológie. Pojem štruktúry prestáva byť nástrojom poznávania a začína sa chápať

¹ Pri neodôvodnenej filozofickej extrapolácii tohto stanoviska na celú oblasť bytia vznikajú pokusy formulovať tzv. nesubstančné chápanie bytia (Fišer, Z.: Útëcha z ontológie. Praha 1967), resp. likvidovať teoretický problém hlavných a vedľajších príčin sociálnych zmien, otázky hybných síl spoločenského pokroku a pod.

² C. Lévi-Strauss: *Anthropologie structurale* I. Paríž 1958; Lacan, J.: *Écrits*. Paris 1966; Dufrenne, M.: *Pour l'homme*. Paris 1968; Piaget, J.: *Štrukturalizmus*. Bratislava 1972.

³ Pozri Chomsky, N.: *Syntaktické štruktúry*. Praha 1966; Hjemselev, L.: *Jazyk*. Praha 1971.

ako entita. Toto hypostazovanie pojmu štruktúry vedie k tomu, že štruktúra sa pokladá za apriórnu príčinu jestvovania vecí, za to, čo veciam predchádza. V otázke poznávania vývoja spoločnosti tento ontologický obrat štrukturalistického postoja ľahko vedie k novej forme objektívneho idealizmu, k absolutizácii pôsobenia štruktúry na človeka, k stieraniu významu subjektívnej, osobnostnej iniciatívy v dejinách, a v konečnom dôsledku k novému typu metafyziky. Vyradenie subjektu zo štruktúr pokladali štrukturalisti za nevyhnutnú podmienku zavŕšenia boja s antropocentrizmom a subjektivismom v spoločenských vedách, za predpoklad prechodu týchto vied zo štádia „protovedy“, či „predvedy“ do štádia vedy. Pričom tento obrat od človeka sa realizoval v rámci vied o človeku a väčšina štrukturalistov sa hlási k vedám, ktoré sa usilujú vysvetliť problémy človeka, kultúry a spoločenských procesov.

Celkový profil štrukturalizmu v jednotlivých disciplínach spoločenských vied neposkytuje homogénny obraz o používaných logických postupoch, ani o chápaní samotného štrukturalizmu v prácach jeho hlavných predstaviteľov, ale značné zhody môžeme zistiť pri pozorovaní filozofických východísk týchto teórií. Hlavné črty tejto platformy sa dajú zhrnúť nasledovne. Všeobecne sa uprednostňuje ne-substancialistické a pluralistické chápanie bytia. Bytie sa definuje ako štruktúra konkrétnych totalít a záujem poznania sa sústreďuje na vnútorný systém vzťahov medzi prvkami.⁴ Dynamika štruktúr sa vysvetľuje pomocou princípu transformácie a autoregulácie, t. j. vzájomným preskupovaním vzťahov a funkcií v danej štruktúre. Štruktúra sa chápe ako útvar, ktorý nemá nemenné jadro, nie je vec, ani idea, ale systém vzťahov. Charakterizovať štruktúru ako materiálnu alebo ideálnu, podľa štrukturalistov nemá zmysel, pretože jej podstata nie je v určitej, ontologicky chápanej kvalite, ale práve v tom, že je systémom vzťahov, ktorých dynamická interakcia neustále vytvára i ruší kvalitatívne určenie. Zásadný rozdiel medzi štrukturalistickou a historicko-materialistickou interpretáciou spoločenského bytia nie je v tom, že by historický materializmus popieral štruktúrny charakter sociálnej reality, ale v tom, že uznáva nevyhnutnosť materialistickej charakterizácie spoločenského bytia a jeho štruktúrnych úrovní. Uznáva teoretickú a metodologickú potrebu diferenciácie štruktúrnych vzťahov na hlavné a vedľajšie, regresívne a progresívne, resp. vyžaduje odlišiť zákonitosť od štatistickej opakovateľnosti, pojem zmeny od pojmu kvalitatívneho vývoja. Toto stanovisko má svoje opodstatnenie nielen z hľadiska vedeckopoznávacej úlohy filozofie, ale aj z hľadiska jej svetonázorovej a praktickej funkcie. Filozofia nie je len nezainteresované „čisté“ poznanie, ale je nástrojom

⁴ Toto stanovisko zastáva v etnológii C. Lévi-Strauss: „Omyl tradičnej sociológie, ako i tradičnej lingvistiky je, že uvažovala o elementoch a nie o vzťahoch medzi nimi“ [C. Lévi-Strauss: *Anthropologie structurale* I. Paríž 1958, s. 57]; v literárnej vede R. Barthes, v lingvistike F. de Saussure; vo filozofii u nás prijíma podobné stanovisko Karel Kosík v práci *Dialektika konkrétného*. Praha 1963.

sociálnej aktivity, preto musí prispieť k vedeckému hodnoteniu poznatkov z hľadiska potrieb sociálnej činnosti človeka. Filozofické využitie pojmu štruktúry sa môže javiť pozitívne len v zmysle metodologického imperatívu skúmať objekty v ich multidimenzionalite. Stotožňovanie metódy štrukturalnej analýzy s ontologickou koncepciou bytia vedie k redukcii filozofie len na teóriu poznania. Toto zjednodušenie funkcie filozofie je v protiklade s marxistickým chápaním podstaty a spoločenskej funkcie ako nástroja revolučnej praxe.

Dalším typickým znakom štrukturalistických metód poznávania v spoločenských vedách je imanentizmus, ktorý sa prejavuje vo vyčlenení skúmaných oblastí zo spoločensko-historického kontextu. Podľa J. Piageta spája štrukturalistov „ideál, či viera v imanentnú inteligibilitu, ktorá sa opiera o postulát, že určitá štruktúra je sebestačná a že na to, aby sa jej bolo možné zmocniť, netreba sa odvolávať na nejaké prvky cudzie jej povahe.“ [5, s. 13] Sociálna štruktúra sa chápe ako autonómna totalita riadená samoreguláciou. Jej vedecké vysvetlenie sa preto má zamerať na štúdium imanentných zákonitostí. Medzi prívržencami štrukturalizmu v jednotlivých vedných disciplínach však existujú v tomto bode značné rozdiely. Niektorí pripisujú autonómnosti štruktúr absolútnu platnosť (napríklad R. Barthes, Tk. Todorov), iní využívajú tento princíp iba ako metodologické pravidlo spočívajúce v snahe zbaviť explanačný postup prílišnej šírky, nebrať do úvahy vzťahy, ktoré sa z hľadiska skúmanej štruktúry javia ako vonkajšie súvislosti (napríklad z literárnej vedy vylúčiť tzv. mimoliterárne aspekty, za ktoré sa pokladali otázky vzťahu literatúry k svetonázoru, k ideológii a pod.).

Imanentistická koncepcia u extrémnych prívržencov štrukturalizmu vedie k popretiu metodologickej požiadavky kauzálnej analýzy a k neuznaniu objektívnej zákonitosti v spoločenskohistorickom procese. Štrukturalne postupy analýzy potom neprekračujú stupeň klasifikačnej a vzťahovej analýzy — v zmysle Filkornovho chápania typov vedeckej analýzy — a nedokážu odhaliť hlbšie príčinné a dialektické vývojové súvislosti. Toto stanovisko prehľbuje roztrieštenosť vedy, bariéry medzi vednými disciplínami, ich jazykom a metódami, a je v rozpore s ideou jednotnej vedy. Programom štrukturalizmu je síce dôsledný scientizmus, hlavne v súčasných verziách štrukturalizmu, ale táto požiadavka sa realizuje iba v užšom zmysle slova ako dôsledne formalizovaná deskripcia. Používanie formalizovaných postupov v spoločenských vedách pokladajú mnohí teoretici za klad štrukturalizmu z hľadiska možnosti zvýšenia ich vedeckého profilu. Preto sa súčasný štrukturalizmus často spája s logickou sémantikou, semiotikou, s teóriou komunikácie, a hlavne s ich formalizovaným aparátom, a v tejto amalgamizovanej podobe sa aplikuje v spoločenskovedných disciplínach. Toto konštatovanie sa vzťahuje aj na charakter štrukturalistického chápania spoločenskovedného bádania u nás, s tým doplnením, že rozpracovanie štrukturalizmu v ČSSR má svoje špecifiká v podmienkach vedy i v dôsledkoch pre jej filozofické

východisko. V nasledujúcom sa pokúsime ukázať, v čom vidíme tieto osobitosti.

Štrukturalizmus v spoločenských vedách v ČSSR

Pri skúmaní štrukturalistického vplyvu na spoločenskovedné bádanie u nás sa musíme zastaviť pri dvoch periódach jeho rozvoja, a to pri tridsiatych, resp. štyridsiatych rokoch a šesťdesiatych rokoch. Tieto dve periódy sú od seba značne odlišné, tak z hľadiska podmienok, v ktorých sa spoločenskovedné bádanie u nás nachádzalo v uvedených časových úsekoch, ako aj z hľadiska interpretácie štrukturalizmu u jeho prívržencov, či kritikov. V prvej perióde sa spoločenskovedné myslenie u nás nachádzalo v značnej miere v područí idealizmu, psychologizmu a intuitivizmu. Máme na mysli hlavne lingvistiku, literárnu vedu a estetiku, kde sa štrukturalizmus stal opozíciou voči uvedeným tendenciám, v prvej perióde svojho rozvoja u nás takmer synonymom vedeckosti.⁵

Od štrukturalizmu sa očakávalo, že bude nielen metodologickým, ale aj filozofickým východiskom budovania modernej vedy v českej a slovenskej kultúre, hlavne, že bude bázou vied o národnej kultúre. Veda v týchto rokoch mala u nás prevažne charakter individuálnych iniciatív, bola závislá od šírky záujmu veľkých osobností, ktoré sa usilovali nahradiť zameškané v niekoľkých spoločenskovedných disciplínach zároveň, postupujúc od literárnej vedy k histórii, etnografii a k filozofii. Inštitucionálna báza vedy, ktorú poskytovala buržoázna spoločnosť, bola roztrieštená medzi učeními spoločnosťami a národnými univerzitami. Ťažisko vedeckej práce spočívalo v zhromažďovaní a triedení empirického materiálu v spoločenských vedách prevažne etnografického charakteru. Okrem celkovej nerozvinutosti spoločenských vied u nás v uvedenom období je treba brať do úvahy okolnosť, že medzi spoločenskými vedami vedúce postavenie zaujímala literárna veda, ktorá mala prevažne historizujúci, biografický charakter. Jej hlavným problémom bola otázka duchovnej etnogenézy národa, hľadania argumentov na podporu myšlienky národnej svojbytnosti, čo sa často uskutočňovalo metódou opisnej dokumentácie a hľadaním autonómnosti národného ducha v umení. Táto cesta idealistického vedeckého myslenia stála u nás v ostrom protiklade s postojom marxisticky orientovaných vedcov, kultúrnych a ideologických pracovníkov, ktorí publikovali na stránkach časopisu DAV (V. Clementis, L. Novomeský, E. Urx, A. Sirácky, D. Okáli, L. Szántó, J. R. Poničan). V zmysle ideí marxizmu-leninizmu davisti pripravovali pôdu pre rozvoj mladej proletárskej kultúry na Slovensku,

⁵ V tomto zmysle hodnotí význam štrukturalizmu v slovenskej vede A. Popovič: *Štrukturalizmus v slovenskej vede*. MS Martin 1970. Vyhýbajúc sa dôvodom, ktoré neoprávňujú budovať vedu na etnocentrickom princípe uvádza, že slovenský štrukturalizmus je javom sui generis (Popovič, A.; s. 12—13) aplikujúc tak štrukturalistické zásady aj na samotný výklad štrukturalizmu.

pre pochopenie zákonitostí historického vývoja vo svetle historického materializmu a z hľadiska prehodnocovania vlastných národných dejín.⁶ I keď hlavný prúd vedeckého filozofického myslenia za buržoáznej republiky reprezentuje pokroková, marxisticko-leninsky orientovaná inteligencia, na pôde špeciálnovedného bádania zostal ešte značný priestor pre sedimenty idealizmu 19. stor., hlavne u zástancov intuitívneho realizmu, masarykizmu, resp. rôznych verzií dožívajúceho heglovstva a prenikania fenomenológie. Marxisticko-leninská filozofia v tridsiatych a štyridsiatych rokoch u nás plní v prvom rade ideologickú a politickú funkciu v boji robotníckej triedy proti buržoázii a proti fašizmu. Pre hlboké sociálne a politické rozpory, v ktorých sa nachádzala československá buržoázna republika, nemohli byť ešte vytvorené podmienky konkrétneho rozpracovania princípov marxizmu-leninizmu ako ideového i metodologického východiska špeciálnych vied. A tak sa vytvorilo isté vákuum v metodologickej báze spoločenských vied z dvoch dôvodov. Jednak preto, že bolo nevyhnutné kriticky prekonať filozofický i politický vplyv rôznych buržoázných smerov vo vede, a jednak preto, že sa ešte nedalo nadväzovať na rozpracované metodologické aspekty marxisticko-leninskej filozofie pre potreby špeciálnych spoločenských vied. Toto vákuum začína vyplňať v lingvistikе, v literárnej vede a v estetike štrukturalizmu, z ktorého sa neskôr, v šesťdesiatych rokoch, stane priam filozofická doktrína viac, či menej zameraná proti historickému materializmu. V medzivojnovom období je štrukturalizmus v očiach niektorých spoločenských vedcov relatívne bezpečnou záštitou voči špekulatívnym subjektívno-idealistickým filozofickým východiskám vedy, voči iracionalizmu a intuitivismu, pokladá sa viac za istú metodologickú koncepciu, než za filozofickú doktrínu. V šesťdesiatych rokoch získava štrukturalizmus u mnohých teoretikov (hlavne v oblasti literárnej vedy a estetiky)⁷ a filozofov status filozofického smeru, od ktorého sa očakáva inovácia vzťahu marxizmu k spoločenským vedám, resp. jeho zastúpenie novým vedeckým smerom vyrastajúcim na pozitivistickej tradícii. Pozrime sa teraz bližšie na túto reinterpretáciu štrukturálnej metódy a dezinterpretáciu marxizmu na pôde spoločenských vied u nás v obidvoch spomínaných periódach popularity štrukturalizmu.

V porovnaní s idealistickými a intuitivistickými východiskami spoločenskovedného bádania, ktoré u nás ešte mali pred oslobodením značné pozície — napriek šíriacim sa ideám marxistického chápania vedy — sa javili štrukturálne zásady vedeckého myslenia ako dostatočne spoľahlivé postupy k dosiahnutiu objektivity a logickej racionality vedeckého po-

⁶ Pozri Novomeský, L.: *Karol Marx reviduje históriu Slovákov*. DAV, VI., 1933, č. 2, s. 18; Novomeský, L.: *Marx a slovenský národ*. Malá knižnica DAVu. Zv. 3, 1933. Hrušovský, M.: *Slovák sa díva na SSR*. Malá knižnica DAVu, 1934, E. Urx v článku *Fašizmus a kultúra*, Tvorba, č. 99 píše: musíme sa naučiť „ako, za akých podmienok sa činnosť v kultúrnej oblasti mení v politickú silu“.

⁷ Chvatík, K.: *Štrukturalizmus a avantgarda*. Praha 1970, s. 12—13; Mukařovský, J.: *Cestami poetiky a estetiky*. Praha 1971, s. 191.

znávania duchovných sfér spoločenského bytia. V stanoviskách vedcov v oblasti spoločenských vied sa už v tejto prvej etape rozvoja štrukturalizmu často stierali hranice medzi štrukturálnou a dialektickou analýzou, čo malo pozitívne i negatívne dôsledky. Pozitívne v tom, že aplikácia štrukturálnej analýzy viedla teoretikov k väčšej snahe o desubjektívizáciu a racionalizáciu svojich vedeckých záverov, k pozorovaniu dynamických rozporov a procesov v daných štruktúrach.⁸ Negatívne dôsledky vyplynuli pre chápanie širších spoločenských problémov, pri ktorých štrukturalizmus viedol k nerešpektovaniu a kritike historicko-materialistických filozofických princípov. Napríklad formy spoločenského vedomia sa skúmali izolovane od spôsobu materiálnej produkcie, nedostatočne sa zohľadňovali pri skúmaní špeciálnych problémov spoločnosti vedecké poznatky marxizmu-leninizmu o hybných silách dejinných procesov. Jednotlivé oblasti kultúry a umenia sa chápali ako autonómne fungujúce celky, čo viedlo k oslabeniu metodologickej možnosti skúmať ich v kauzálnych vývojových súvislostiach. Pojem kauzality sa u štrukturalistov stotožňoval s pojmom funkcia. Metodologická snaha o odstránenie subjektivismu a intuitivismu (6) paradoxne viedla v teoretickej koncepcii k málo zdôvodneným apriórne chápaným štruktúram, ktoré sa pokladali za reálne v ontologickom slova zmysle. Ak totiž budeme v teórii vychádzať z predpokladu, že v skúmanej sociálnej oblasti odhalíme reálne štruktúry fungujúce autoregulačne, nemôžeme sa ešte nazdávať, že dospejeme k zisteniu zákonitosti. Poznali sme tým len rozdiel medzi vnútorným a vonkajším, autonómnymi a „mimoautonómnymi“ regulačnými činiteľmi. Ak sa ďalej sústreďíme na vnútorné, a abstrahujeme od vonkajších súvislostí skúmanej oblasti, metodologicky pripravíme priestor pre metafyziku. Ukázalo sa to aj v štrukturalistických tendenciách v našom spoločenskovednom poznávaní. To, čo sa z metodologického hľadiska pozitívne dosiahlo (relatívne zvedčenie metód skúmania, prepracovanie vedeckého pojmoslovía a pod.) v šírke celej teórie a v jej filozofických východiskách bolo nedostatočné, ba v niektorých prípadoch bolo návratom k subjektívnemu idealizmu. Snaha o „čistý“ objektivismus si aj tu vyberá svoju daň v podobe metafyzického chápania poznatkov ako výsledkov vedy, a v podobe straty možnosti vyvodzovať z „čistých“ poznatkov závery pre praktické konanie, pre svetonázorovú a ideologickú orientáciu v spoločensko-historickom procese.

Tento prelom v interpretácii štrukturálnej metódy sa u nás vo výraznej podobe prejavil v šesťdesiatych rokoch, v desaťročí cieľavedomej regenerácie štrukturalizmu z predchádzajúcej periódy. V tomto čase sú však už celkom iné spoločenské a vedecké podmienky pre rozvoj spoločenských vied. Vedci sa mohli oprieť o široko rozvinutú socialistickú

⁸ Podobný charakter majú napr. práce: Bakoš, M.: *Vývin slovenského verša*. MS, Martin 1939; Čorba, Vl.: *Štrukturálna analýza a literárna kritika*. Elán, 9, 1938—1939, č. 5—6, s. 10; Pišút, M.: *Štrukturalizmus a jeho dôsledky pre literárnu kritiku*. Slovenské smery umelecké a kritické, 3, 1935, s. 66—73 a iné.

materiálno-technickú a inštitucionálnu bázu vedy, o rozvinuté marxistické vedecké myslenie, o výsledky relatívne rozsiahleho základného výskumu. Ak by sme aj zjednodušene pripustili, že za buržoáznej republiky sympatie k štrukturalizmu boli živé prevažne snahou o budovanie a zvedčenie samostatnej národnej vedy, tak v šesťdesiatych rokoch tieto snahy už nemali ani takéto zdanlivé opodstatnenie.

Socialistická spoločnosť poskytovala už záruky seriózneho a spoľahlivého vedeckého bádania z hľadiska princípov marxizmu-leninizmu, ktoré boli aj medzi spoločenskými vedcami všeobecne prijaté a ďalej rozpracovávané. Avšak pod vplyvom silnejúceho revizionizmu a oportunizmu vzniká aj u časti spoločenských vedcov opätovný, tentoraz značne popularizátorský záujem o štrukturalizmus ako o domáci filozofický smer par excellence. Princípy štrukturálnej analýzy produktívne používané na skúmanie parciálnych oblastí spoločenskej reality sa začínajú zovšeobecňovať a využívať na vysvetľovanie podstaty celého spoločensko-historického diania, avšak z týchto vysvetľovaní sa skutočný historizmus vytratil. Poznávanie historických zákonitostí sa nahrádza iba vysvetlením funkčných vzťahov. Vo funkcionalistickej interpretácii vývoja spoločnosti však chýba filozofická platforma pre možnosť hodnotiť sociálne vývojové procesy z hľadiska kategórie progresu a regrese, resp. pokrokového a reakčného.

V konečnom dôsledku teda vidíme, že štrukturalizmus prostredníctvom svojich metodologických inštrukcií bojuje proti filozofickým východiskám spoločenských vied, a neuznáva potrebu filozofického zovšeobecnenia, resp. hodnotenia výsledkov vedy. V zmysle marxistického chápania vedy cieľom vedeckého poznávania nie je iba poznanie samo o sebe, ale vytvorenie teoreticky spoľahlivých predpokladov osvojovania a spoločensko-praktického pretvárania sveta v mene uskutočnenia ideálov socialistického humanizmu. Ak vedecké poznávanie neobsahuje vo svojich teoretických princípoch možnosť filozofického zovšeobecňovania svojich výsledkov, ktoré by mohli byť využívané v spoločenskej praxi, tak svoje poslanie slúžiť pokroku spĺňa len čiastočne. Toto konštatovanie sa vzťahuje aj na štrukturalistické hnutie v spoločenských vedách, ktoré sa usilovalo filozofické východiská vedy obmedziť na minimum. A práve preto vyplynuli z neho negatívne svetonázorové dôsledky, oživujúce v chápaní vedy raz pozitivizmus, inokedy objektívny idealizmus, v ideologickej oblasti politický pluralizmus. Pre tieto rozporné stránky štrukturalistického hnutia nie je správne uvažovať o štrukturalizme ako o filozofickom smere a stotožniť ho s vedeckým filozofickým východiskom vied. Nazdávame sa, že pre hlbšie poznanie významu i nedostatkov štrukturalizmu je užitočné odlíšiť pojem štrukturalizmu (a jeho dejiny) od pojmu štrukturálnej analýzy ako produktívnej, a dnes už hojne využívanej metódy vedeckého poznávania. Pokusy konfrontovať štrukturalizmus s marxizmom v našich spoločenských vedách často zabúdali rozlíšiť metodologickú inštruktívnosť štruk-

turálnej analýzy ako súčasť dialektickej analýzy od štrukturalizmu, ako hnutia buržoázných, resp. nemarxisticky orientovaných vedcov. Štrukturalizmus nemožno stotožniť s filozofiou, pretože postráda spomínané atribúty filozofickej koncepcie. Z tohto dôvodu nemohol štrukturalizmus plniť ani úlohu filozofického východiska spoločenských vied. Preceňovanie jeho možností často vyústilo do dezinterpretácie svetonázorových aspektov vedeckého poznávania a k stieraniu diferencií medzi kognitívnymi a dignitívnymi funkciami vedy. V spoločenských vedách otázka vzťahu poznávania a hodnotenia má špecifický význam, pretože spôsob jej riešenia bezprostredne ovplyvňuje spoločenské funkcie týchto vied. Preto problematika ich filozofických východísk nie je iba púhou akademickou otázkou, ale ju naliehavo kladie spoločenská prax, v ktorej sa výsledky poznávania a hodnotenia skutočnosti preverujú.

LITERATÚRA

1. HRUŠOVSKÝ, I.: K diskusii o štrukturalizme. *Filozofia* 1969, č. 4.
2. de SAUSSURE, F.: *Cours de linguistique générale*. Paris 1916.
3. LACAN, J.: *Écrits*. Paris 1966.
4. CHOMSKÝ, N.: *Syntaktické struktúry*. Praha 1966.
5. PIAGET, J.: *Štrukturalizmus*. Bratislava 1972.
6. HRUŠOVSKÝ, I.: *Kritika intuitívneho realizmu*. Trnava 1945.

СТРУКТУРАЛИСТСКИЕ ОПАСНОСТИ ФИЛОСОФСКОГО ИСХОДНОГО ПУНКТА ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

Марта Загоршекова

В статье рассматриваются некоторые главные признаки структуралистского понимания философского исходного пункта общественных наук, главным образом в области наук об искусстве.

Автор исходит из того взгляда, что к оценке значения и опасностей структуралистской ориентации в общественных науках необходимо подходить дифференцированно, принимая во внимание конкретную стадию развития той или другой науки и характер ее контаминации с философией. С точки зрения структуралистского движения в статье выдвигается проблема отношения философских предпосылок специальной науки к ее эвристическим возможностям. Автор подчеркивает, что у каждой специальной науки есть свои философские и мировоззренческие предпосылки или следствия, которые в сложном образом опосредствующей форме также определяют научное сознание. Несмотря на то, что структуралистское движение выступает с программой ликвидации философских предпосылок науки, оно приносит с собой и философские предпосылки, близкие зачастую некоторым типам позитивизма и направленные на критику или дезинтерпретацию историко-материалистического исходного пункта общественных наук. Автор анализирует последствия этого влияния структуралистского движения у нас и его специфические аспекты с точки зрения общественно-исторических условий развития общественных наук у нас в 30—40-х и в 60—70-х годах нашего века.

В заключении статьи констатируется, что дезинтерпретация философского или мировоззренческого исходного пункта общественных наук ведет к уменьшению возможностей практического применения их знаний.

STRUKTURALISTISCHE KLIPPEN DES PHILOSOPHISCHEN AUSGANGSPUNKTES DER GESELLSCHAFTSWISSENSCHAFTEN

Marta Z á g o r š e k o v á

Die Studie skizziert einige Hauptmerkmale strukturalistischer Auffassung des philosophischen Ausgangspunktes der Gesellschaftswissenschaften, besonders im Bereich der Kunstwissenschaften.

Die Vf. geht von der Anschauung aus, dass das notwendig ist Bedeutung und Klippen der strukturalistischen Orientierung in den Gesellschaftswissenschaften differenziert, mit Rücksicht auf das konkrete Stadium der Entwicklung der jeweiligen Wissenschaft und mit Rücksicht auf den Charakter ihrer Kontaminationen mit der Philosophie, zu bewerten. Vom Gesichtspunkt der strukturalistischen Bewegung aus wird in der Studie das Problem der Relation philosophischer Voraussetzungen einer Spezialwissenschaft zu ihren heuristischen Möglichkeiten gestellt. Es wird hervorgehoben, dass jede Spezialwissenschaft ihre philosophischen und weltanschaulichen Voraussetzungen hat, bzw. Folgen, die in kompliziert vermittelter Form das wissenschaftliche Bewusstsein mitbestimmen. Dessen ungeachtet, dass die strukturalistische Bewegung mit dem Programm einer Aufhebung philosophischer Voraussetzungen der Wissenschaft auftritt, führt sie mit sich auch philosophische Voraussetzungen, die oft einige Positivismustypen ähneln und auf Kritik oder Desinterpretation des historisch-materialistischen Ausgangspunktes der Gesellschaftswissenschaften ausgerichtet sind. Analysiert werden die Folgen dieses Einflusses der strukturalistischen Bewegung bei uns sowie ihre spezifischen Aspekte unter dem Gesichtspunkt der gesellschaftlich-historischen Bedingungen der Entwicklung der Gesellschaftswissenschaften bei uns in den dreissiger und vierziger sowie in den sechziger und siebziger Jahren dieses Jahrhunderts.

Zum Schluss wird konstatiert, dass die Desinterpretation des philosophischen, bzw. weltanschaulichen Ausgangspunktes der Gesellschaftswissenschaften zur Minderung der Möglichkeiten der praktischen Applikation ihrer Erkenntnisse führt.